O‘ZBEKISTONDA SOLIQ BAZASINI KENGAYTIRISHNING ME’YORIY-HUQUQIY ASOSLARI VA INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

Toshkent xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Gadoyeva Nilufar Erkinovna

nilufargadoeva@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda soliq bazasini kengaytirishning me’yoriy-huquqiy va institutsional asoslari tahlil qilingan. Soliq bazasini kengaytirish jarayoni konstitutsiyaviy tamoyillar, Soliq va Budjet kodekslari hamda soliq siyosatini isloh qilishga qaratilgan strategik hujjatlar bilan o‘zaro bog‘liq holda tadqiq etilgan. Soliq to‘lovchilar va soliq solish obyektlarini to‘liq qamrab olish, yashirin iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish, idoralararo axborot almashinuvi, riskka asoslangan nazorat va soliq imtiyozlarini maqbullashtirish soliq bazasini kengaytirishning asosiy institutsional mexanizmlari sifatida tizimlashtirilgan. Tadqiqot natijasida soliq bazasini kengaytirish budjet daromadlarini oshirishning mexanik vositasi emas, balki mavjud iqtisodiy salohiyatni soliqqa tortish tizimida to‘liqroq aks ettirishga qaratilgan kompleks jarayon ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: soliq bazasi, soliq siyosati, soliq ma’muriyatchiligi, raqamlashtirish, yashirin iqtisodiyot, soliq riski, budjet barqarorligi.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАСШИРЕНИЯ НАЛОГОВОЙ БАЗЫ В УЗБЕКИСТАНЕ

Самостоятельный исследователь

Ташкентского международного университета

Гадоева Нилуфар Эркиновна

nilufargadoeva@icloud.com

Аннотация. В статье анализируются нормативно-правовые и институциональные основы расширения налоговой базы в Узбекистане. Рассмотрена взаимосвязь конституционных принципов, налогового и бюджетного законодательства с административными механизмами налоговой политики. Систематизированы такие направления, как расширение охвата налогоплательщиков и объектов налогообложения, формализация теневой экономической деятельности, интеграция информационных систем, риск-ориентированный налоговый контроль и оптимизация налоговых льгот. Обосновано, что устойчивое расширение налоговой базы должно обеспечиваться не увеличением фискальной нагрузки, а более полным учетом существующего экономического потенциала.

Ключевые слова: налоговая база, налоговая политика, налоговое администрирование, цифровизация, теневая экономика, налоговый риск, бюджетная устойчивость.

REGULATORY AND INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR EXPANDING THE TAX BASE IN UZBEKISTAN

Independent Researcher at

Tashkent International University

Gadoyeva Nilufar Erkinovna

nilufargadoeva@icloud.com

Abstract. This article examines the regulatory and institutional foundations for expanding the tax base in Uzbekistan. The study considers the interaction between constitutional principles, tax and budget legislation, and modern tax administration mechanisms. The main institutional channels include broader coverage of taxpayers and taxable objects, formalization of informal economic activity, integration of digital information systems, risk-based tax control, and rationalization of tax incentives. The findings indicate that sustainable tax-base expansion should be achieved not through mechanically increasing the tax burden,

but through more complete identification and mobilization of the existing taxable economic potential.

Keywords: tax base, tax policy, tax administration, digitalization, informal economy, tax risk, budget sustainability.

KIRISH

Davlat budjeti daromadlarining barqarorligini ta’minlash soliq tizimining nafaqat fiskal natijadorligi, balki iqtisodiyotda mavjud soliqqa tortish salohiyatini qay darajada aniqlash va budjetga safarbar qilish qobiliyatiga ham bog‘liq. Shu nuqtai nazardan soliq bazasini kengaytirish yangi soliqlar joriy etish yoki amaldagi stavkalarni oshirish bilan chegaralanmaydi. Uning iqtisodiy mazmuni soliq munosabatlaridan tashqarida qolayotgan iqtisodiy faoliyatni aniqlash, soliq obyektlarini to‘liq hisobga olish, yashirin aylanmani qisqartirish va mavjud soliq bazasining sun’iy torayishiga yo‘l qo‘ymaslikdan iborat.

O‘zbekistonda mazkur jarayon yagona normativ hujjat bilan emas, balki konstitutsiyaviy normalar, Soliq va Budjet kodekslari hamda soliq ma’muriyatchiligini isloh qilishga yo‘naltirilgan strategik hujjatlar tizimi orqali tartibga solinadi. Shu sababli soliq bazasini kengaytirishning huquqiy asoslarini faqat normativ hujjatlar xronologiyasi sifatida emas, balki ularning iqtisodiy va institutsional funksiyalari nuqtai nazaridan baholash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida soliqlar va yig‘imlarning qonun asosida belgilanishi, ularning adolatliligi, yagona soliq tizimi hamda budjet jarayonining ochiqligi va shaffofligi bo‘yicha fundamental qoidalar mustahkamlangan[1]. Mazkur normalar soliq bazasini kengaytirishda fiskal manfaat bilan soliq to‘lovchilarning qonuniy manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Soliq kodeksi iqtisodiyotdagi daromad, foyda, iste’mol, mol-mulk va boshqa iqtisodiy qiymatlarni soliqqa tortish obyektlari va bazasiga aylantirishning huquqiy mexanizmini belgilaydi[2]. Budjet kodeksi esa ushbu baza asosida shakllangan

tushumlarning budjet tizimida rejalashtirilishi, taqsimlanishi va ijro etilishini tartibga soladi. Shu jihatdan soliq bazasi bilan budjet barqarorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy mazmun bilan bir qatorda institutsional-huquqiy xususiyatga ham ega.

2018-yildagi PF-5468-son Farmon bilan soliq yukini maqbullashtirish, soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish, soliq obyektlari va to‘lovchilarni to‘liqroq qamrab olish kabi yo‘nalishlarning belgilanishi soliq siyosatidagi yangi institutsional bosqichni shakllantirdi[3]. Keyingi PQ-4389, PF-6098 hamda PQ-178-son hujjatlar bilan risk-tahlil, elektron ma’lumot almashinuvi, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, soliq jarayonlarini avtomatlashtirish va elektron xizmatlarni kengaytirish mexanizmlari rivojlantirildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy va institutsional tahlil usullaridan foydalanildi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Soliq va Budjet kodekslari hamda soliq siyosati va soliq ma’muriyatchiligini isloh qilishga oid asosiy normativ-huquqiy hujjatlar funksional jihatdan guruhlandi.

Baholashda normativ mexanizmlarning uchta asosiy jihatiga e’tibor qaratildi: birinchidan, soliq solish obyektlari va soliq to‘lovchilar qamrovini kengaytirish imkoniyati; ikkinchidan, soliq majburiyatlarini aniqlash va nazorat qilish samaradorligi; uchinchidan, mazkur mexanizmlarning budjet daromadlari barqarorligiga ta’siri.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tahlil natijalari O‘zbekistonda soliq bazasini kengaytirishning me’yoriy-huquqiy tizimini uch asosiy darajaga ajratish mumkinligini ko‘rsatadi. Birinchi - konstitutsiyaviy daraja, bunda soliqqa tortishning qonuniyligi, adolatliligi, yagonaligi va budjet jarayonining shaffofligi belgilanadi. Ikkinchi - kodifikatsiyalangan daraja, bunda Soliq va Budjet kodekslari orqali iqtisodiy qiymatning huquqiy soliq bazasiga va keyinchalik budjet daromadiga aylanish mexanizmi shakllantiriladi. Uchinchi - strategik-ma’muriy daraja, bunda

raqamlashtirish, riskka asoslangan nazorat, iqtisodiyotni rasmiylashtirish va axborot integratsiyasi orqali mavjud soliq salohiyatini amaliy tushumlarga transformatsiya qilish ta’minlanadi.

1-jadvaldan ko‘rinadiki, soliq bazasini kengaytirish mexanizmlarining umumiy xususiyati iqtisodiyotda yangi qiymatni sun’iy ravishda yaratishda emas, balki mavjud iqtisodiy qiymatni aniqlash, identifikatsiya qilish, verifikatsiya qilish va qonunchilik doirasida soliqqa tortish tizimiga jalb etishda namoyon bo‘ladi.

1-jadval

O‘zbekistonda soliq bazasini kengaytirishning asosiy institutsional mexanizmlari[1]

Mexanizm	**Asosiy mazmuni**	**Soliq bazasiga ta’siri**	**Budjet natijasi**
Soliq obyektlari va to‘lovchilarni to‘liq qamrab olish	Subyektlar, mol-mulk, yer va iqtisodiy operatsiyalarni hisobga olish	Soliqqa tortish qamrovini kengaytiradi	Potensial daromad manbalarini safarbar qiladi
Yashirin faoliyatni rasmiylashtirish	Norasmiy iqtisodiy faoliyatni qonuniy aylanmaga jalb qilish	Amalda mavjud, biroq hisobga olinmagan bazani ochadi	Qo‘shimcha va barqaror tushum manbalarini yaratadi
Raqamli axborot integratsiyasi	Kadastr, transport, energetika va boshqa axborotlarni solishtirish	Deklaratsiyadan tashqari ma’lumotlar asosida bazani aniqlaydi	Tushumlarning ishonchliligini oshiradi
Riskka asoslangan nazorat	Soliq to‘lovchilarni xavf darajasi bo‘yicha	Yashirilgan yoki noto‘g‘ri	Nazorat xarajatlari samaradorligini

[1] Muallif tomonidan tizimlashtirildi.

Mexanizm	Asosiy mazmuni	Soliq bazasiga ta’siri	Budjet natijasi
	segmentatsiyalash	ko‘rsatilgan bazani aniqlaydi	oshiradi
Soliq imtiyozlarini maqbullashtirish	Imtiyoz va preferensiyalar samaradorligini baholash	Asossiz baza qisqarishini cheklaydi	Fiskal yo‘qotishlarni kamaytiradi

Ayniqsa, idoralararo ma’lumot almashinuvi ushbu jarayonning axborot asosini sezilarli darajada kengaytiradi. Soliq organi faqat soliq to‘lovchining deklaratsiyasiga bog‘liq bo‘lib qolmaydi; ko‘chmas mulk, yer, energiya iste’moli, transport va boshqa ma’lumotlarni o‘zaro solishtirish orqali iqtisodiy faoliyatning alternativ belgilarini ham aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa soliq risklarini oldindan baholash va nazorat resurslarini yuqori xavfli segmentlarga yo‘naltirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, soliq bazasini kengaytirishni faqat fiskal tushumlarni ko‘paytirish vositasi sifatida baholash bir tomonlama yondashuv hisoblanadi. Haddan tashqari ma’muriy bosim yoki iqtisodiy jihatdan asoslanmagan tarzda soliq imtiyozlarini bekor qilish qisqa muddatda budjet tushumlarini oshirishi mumkin, biroq uzoq muddatda tadbirkorlik faolligi va investitsion rag‘batlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoli mavjud. Shu sababli soliq bazasini kengaytirishda fiskal manfaat – iqtisodiy faollik – soliq adolatliligi – ma’muriy samaradorlik o‘rtasidagi muvozanat asosiy tamoyil bo‘lishi lozim.

Tahlillar O‘zbekiston soliq siyosatida bosqichma-bosqich “yuqori stavka - cheklangan baza” modelidan “maqbul soliq yuki - kengroq qamrov - samarali ma’muriyatchilik” modeliga o‘tish uchun institutsional asos shakllanganini ko‘rsatadi. Mazkur transformatsiyaning keyingi samaradorligi esa normativ

hujjatlarning mavjudligidan ko‘ra, ularda nazarda tutilgan mexanizmlarning amalda qanchalik integratsiyalashgan holda ishlashiga bog‘liq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda soliq bazasini kengaytirishning me’yoriy-huquqiy asoslari konstitutsiyaviy prinsiplar, Soliq va Budjet kodekslari hamda soliq ma’muriyatchiligini modernizatsiya qilishga qaratilgan strategik hujjatlardan iborat yaxlit institutsional tizimni shakllantiradi.

Tadqiqot natijasida soliq bazasini kengaytirishning ustuvor mexanizmlari sifatida soliq to‘lovchilar va obyektlarni to‘liq qamrab olish, yashirin iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish, idoralararo raqamli ma’lumotlar integratsiyasini kuchaytirish, riskka asoslangan nazoratni rivojlantirish, soliq imtiyozlarining iqtisodiy va fiskal samaradorligini muntazam baholash hamda soliq bazasining sun’iy torayishiga qarshi institutsional mexanizmlarni mustahkamlash taklif etiladi.

Demak, soliq bazasini barqaror kengaytirish soliq stavkalarini mexanik oshirish hisobiga emas, balki iqtisodiyotda mavjud soliqqa tortish salohiyatini to‘liqroq aniqlash va uni samarali soliq ma’muriyatchiligi orqali real budjet tushumlariga aylantirish asosida amalga oshirilishi lozim. Bu yondashuv budjet daromadlarining barqarorligi bilan iqtisodiy faollik va soliq adolatliligi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. – 128 b.

2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahrir). 2019-yil 30-dekabrdagi O‘RQ–599-son Qonun.

3. O‘zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi PF–5468-son “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi PQ–4389-son “Soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF–6098-son “Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 24-martdagi PQ–178-son “Jahon banki ishtirokidagi ‘Soliq ma’muriyatchiligini isloh qilish’ loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

8. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. Soliq xavflarining tahlili. Elektron manba.